

Tradiția istorică a Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului

IOAN-AUREL POP

Clujul a fost un leagăn al creștinismului încă în urmă cu aproape două milenii, pe vremea când se chema Napoca și când era o așezare importantă (municipiu și apoi colonie) a Daciei, provincie situată în cel mai mare stat al lumii cunoscute, Imperiul Roman. Atunci, între coloniștii veniți *ex toto Orbe Romano*, unii erau cu siguranță creștini, mărturisitori ai cuvântului Domnului, purtători de semne și de simboluri precum monograma numelui Mântuitorului, crucea, peștele, porumbelul, alfa și omega, cuvântul IXΘΥΣ (acrostihul creștin, cu siglele formulei „Iisus Hristos, fiul lui Dumnezeu, Mântuitorul”) etc. Să ne amintim că pe capacul unui monument funerar păgân, din secolele II-III (purtând formula consacrată *Opto sit tibi terra levis* = „Doresc să-ți fie țărâna ușoară”, așezată în monogram), refolosit și creștinat ulterior, descoperit la Napoca, s-au adăugat în secolul al IV-lea, prin scrijelire (excizie) o cruce și literele A și E, interpretate ca alfa și omega¹. Retragerea aureliană și trecerea viforoasă a valurilor

¹ M. BĂRBULESCU, „Vechi urme creștine”, în ȘT. PASCU, V. VĂTĂȘIANU, M. PORUMB, JUSTINIAN CHIRA MARAMUREȘANUL, M. BĂRBULESCU, N. SABĂU, GH. MÂNDRESCU, BOGDANA TARNAVSCHI, ADRIANA MORAR, I. Toșa, *Monumente istorice și de artă religioasă din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului*, Cluj-Napoca, 1982, pp. 62-63.

de migratori au tulburat grav viața romanicilor din regiune, în mare parte creștini, dar nu au putut șterge niciodată credința, înrădăcinată pentru vecie, din care s-au moștenit până astăzi în românește termenii de bază ai spiritualității românești, ai dogmei, ai esenței credinței, precum Dumnezeu, Domn, Tată și Împărat Ceresc, Fecioară, biserică, crez, rugăciune, credință, cruce, înger, altar, sărbătoare, cuminecătură, păcat, îndurare, iertare, ajunare, închinăciune, mărire, îndurare, Paști, Crăciun, Sântămărie, Sângeorz, Sânpetru, Sânicosară, Sânmihai, Sânziene, Câșlegi etc. Peste toate acestea, perpetuate mereu în forme populare, Biserica oficială, organizată după model slav (bulgar), a așezat în Evul Mediu o serie de slavisme, referitoare mai mult la ceremonii, altoite în limba romanică și păstrate până astăzi (sfânt, rai, iad, miluire, duh, vlădică, popă, prescură, vecernie, utrenie, slujbă, odăjdii, osândă, blagoslovire, slavă etc.).

Dezvoltarea firească a vieții religioase românești din Transilvania și Părțile Vestice a fost serios stânjenită de includerea treptată a acestor regiuni, locuite de populație de credință răsăriteană, în Regatul Ungariei, organizat după anul 1000 în conformitate cu regulile occidentale ale bisericii latine. Prima mare opreliște vine după Cruciada a IV-a (1203-1204), în urma căreia se creează (pentru circa șase decenii) Imperiul Latin de Răsărit și se iau măsuri de restrângere a bunurilor credincioșilor „schismatici încăpățânați” (asimilați ereticilor)². Aceștia, considerați drept *iniusti possessores*, apăreau în postura de fi „dați spre jaf și pradă”, adică deposedați de bunuri. A doua restrângere urmează prin Conciliul de la Buda, din 1279, în urma căruia „preoții schismatici” erau oprii de a mai oficia în biserici, de a mai clădi noi lăcașuri de rugăciune sau capele (fără aprobarea episcopilor latini), de a mai da sfintele taine catolicilor. Următorul grav atentat vine în timpul regelui Ludovic I de Anjou (1342-1382), care a voit uniformizarea în spirit feudal occidental și catolic a Ungariei, introducând ideea de religie receptă, unică și oficială, întruchipată de catolicism. Măsurile cele mai importante în acest sens pentru Transilvania și Banat sunt cele luate în

² I.-A. POP, „Percezioni orientali delle conseguenze della IV crociata”, în *Studi ecumenici* (Venezia), an. XXIII, nr. 2, aprilie-iunie 2005, pp. 221-240.

1366, când se condiționează calitatea de nobil de apartenența la catolicism și când se înregistrează acte serioase de prigoană împotriva preoților răsăriteni³.

Nevoia unirii tuturor forțelor în vederea stăvilirii expansiunii otomane, precum și atmosfera de conlucrare general-creștină de după unirea florentină au atenuat ascuțișul unor asemenea măsuri, menținând lumea ortodoxă din estul Regatului Ungariei la nivelul unei supraviețuiri decente. Reforma religioasă și transformarea Transilvaniei în principat calvin (1541-1691, cu un intermezzo, pricinuit de cărmuirea catolică a familiei Báthory și de domnia lui Mihai Viteazul) au lovit din nou, cu mare intensitate, în ortodoxie și structurile sale⁴. Secolul al XVIII-lea și afirmarea bisericii române unite cu Roma aveau să schimbe soarta românilor transilvăneni. Aceștia au fost, din 1759-1761, membri a două biserici, cu două ierarhii distincte, de grad episcopal. Rangul mitropolitan al acestor biserici românești avea să fie reconstituit și recunoscut din nou, de către Curtea vieneză, abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar organizarea firească a eparhiilor sufragane avea să fie posibilă abia după Marea Unire de la 1918, în urma căreia a putut fi refăcută (în 1921) și Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului.

Arhidiocesa, ca și alte eparhii ale românilor transilvani, a avut însă o veche și îndelungată istorie⁵. Mai multe mărturii scrise din secolele al XIII-lea și al XIV-lea fac referiri și la ierarhia credincioșilor bizantini transilvani și a celor din vecinătate, de la episcopia din „Țara fiilor cnezului Bâlea” (1204) până la arhiepiscopul Ghelasie, pomenit într-o inscripție din 1377 de la mănăstirea Râmeți. La 1391, mănăstirea voievodală maramureșeană de la Peri este ridicată la rangul de stavropighie

³ Idem, „Din mâinile valahilor schismatici...” *Românii și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XIV)*, București, 2011, pp. 274-313.

⁴ I.-A. POP, TH. NÄGLER, A. MAGYARI (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. II (de la 1541 până la 1711), Cluj-Napoca, 2007, passim.

⁵ I.-A. POP, *Istoria Transilvaniei medievale: de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazul*, Cluj-Napoca, 1997, pp. 207-224.

patriarhală, cu atribuții apropiate celor episcopale și cu o jurisdicție întinsă și peste nordul Transilvaniei voievodale (din țările Maramureșului și Năsăudului până în Crișana și Sătmar). Pe lângă toate acestea, se știe (conform unei mărturii din preajma anului 1400) că mitropolitul Țării Românești, de la Argeș, avea și titlul de „exarh al Plaiurilor și a toată Ungaria”, oblăduindu-i pe românii ortodocși din acele părți (Transilvania și vecinătate) și, evident, îngrijindu-se de scaunele lor episcopale. Știrile sunt destul de disparate și unele chiar confuze pentru noi, complicate și mai mult de episodul unirii religioase înfăptuite în timpul sinodului de la Ferrara-Florența, din 1438-1439. Înainte de aceasta cu puțini ani, la 1436, papa Eugeniu al IV-lea recunoștea, printr-o bulă a sa, mitropolitului Moldovei autoritatea asupra creștinilor răsăriteni, mai ales valahi și bulgari, din Regatul Ungariei și din zonele adiacente⁶. Faptul are importanța sa, care nu trebuie minimalizată: pentru prima oară, Roma admitea oficial, în aria sa de competență din Transilvania și Ungaria, exercitarea unei autorități răsăritene asupra românilor bizantini de acolo.

La puțin timp după Florența, episcopul Macarie de Halici venea în Transilvania pentru a impune unirea, iar mai apoi, din alt unghi al creștinătății răsăritene, mitropolitul Ioanichie de Belgrad intervenea (la 1479) pe lângă Matia Corvin în favoarea maramureșenilor. De asemenea, se știe, fără putință de tăgadă, că în ultimul deceniu al secolului al XV-lea exista în Transilvania un „arhiepiscop” ortodox recunoscut de regele Ungariei (înainte de 1494) și de domnul Moldovei (înainte de 1498)⁷. În 1495 (la un an după mențiunea recunoașterii regale a înaltului scaun ortodox) preoții români din Transilvania erau scutiți de dare în bloc, banii datorăți până atunci coroanei luând, din câte se pare, calea

⁶ G. FEDALTO (editor), *Acta Eugenii Papae IV (1431-1447)* (= Pontificia Commissio Codici Iuris Cononici Orientalis Recognoscendo. Fontes, III, 15), Roma, 1990, nr. 421-422, pp. 229-230.

⁷ ALEXANDRU SIMON, *Feleacul (1367-1587)*, Cluj-Napoca, 2004, pp.33-34. Este vorba despre cea mai bună monografie dedicată până în prezent Feleacului medieval.

visteriei proprii lor eparhii. Din secolul al XV-lea, mitropolia Transilvaniei are o existență continuă până în preajma anilor 1700, în ciuda vicisitudinilor, a variațiunilor din titlul ierarhilor și a mutării scaunului de reședință a acestor ierarhi.

Ce loc ocupă vechile episcopii ale Vadului și Feleacului în această evoluție? Unul major, fără îndoială!

La un an de la pomenitele măsuri ale regelui Ludovic I (îndreptate contra „răufăcătorilor” români), adică în 1367, intra și Feleacul în atenția actului scris, printr-un privilegiu al aceluiași rege. Astfel, la 28 ianuarie 1367, din Ungaria Superioară (din Zvolen, azi în Slovacia), Ludovic I poruncește ca satul Feleac, „de pe vârful dealului”, din pădurea cu același nume, situat între orașul Cluj și satul Banabic (azi Vâlcele), din pricina nesiguranței (adică a jafurilor, tâlhăriilor și omorurilor săvârșite pe acel drum), să fie mutat în alt loc, mai în vale, „ca să fie cu totul ferit și scutit de orice atârnare străină, încredințându-l pomenitului nostru oraș Cluj și tuturor legilor lui”⁸. După circa zece ani, la 30 septembrie 1377, același suveran, voind să sporească „bunăstarea orașului nostru Cluj și pentru ca venirea în acel oraș și plecarea din el să fie și să se afle mai în siguranță”, decide „să alipească” Clujului „satul românilor numit Feleac, aflător în pădurea pomenitului oraș – unde douăzeci de români sunt puși și așezați pentru paza drumului – împreună cu cincizecimea din oi, ce trebuie să ne vină din partea acelor români”⁹. Ce se poate înțelege din aceste documente? În niciun caz că regele a decis „ca satul din pădurea Feleacului să fie strămutat, fiind un cuib de răufăcători și să atârne de orașul Cluj”¹⁰, cum au înțeles editorii volumului al XIII-lea, din seria „C. Transilvania” a colecției *Documenta Romaniae Historica!* Documentul latin din 1367 nu spune nicăieri că felecarii erau răufăcători, ci că în locul acela, pe drumul care trecea prin pădure, se petreceau fărâdelegi și că, prin strămutarea și așezarea sub

⁸ *Documenta Romaniae Historica*, C. Transilvania, vol. XIII, București, 1994, pp. 314-315 (în continuare DRH).

⁹ DRH, C. Transilvania, vol. XV, pp. 333-334.

¹⁰ *Ibidem*, vol. XIII, p. XXVI.

atârnarea Clujului, se urmărea și protecția satului respectiv. De altminteri, dacă sătenii români din Feleac ar fi fost hoți și tâlhari, nu ar fi putut fi puși tocmai ei, după câțiva ani, să apere drumul de hoți și tâlhari! Totuși, o întrebare persistă: de ce este dăruit satul Feleac de două ori orașului Cluj, de către același rege, la interval de un deceniu, fără să se specifice acest lucru? De obicei, a doua danie a aceleiași posesiuni avea regim de confirmare, iar acest lucru se consemna, aducându-se drept argument donația originară (cu folosirea unor formule consacrate, care, în acest caz, lipsesc). Credem că, în situația de față, este vorba despre două așezări și realități distincte, devenite astfel, adică diferite, în intervalul pomenit de zece ani: după 1367, satul de pe culme s-a mutat (total ori parțial) în vale, așa cum cerea regele; unele gospodării puteau foarte bine să fi rămas, totuși, pe loc. Dacă mutarea a fost integrală, atunci în intervalul 1367-1377, vreo 20 de familii de români din vale au fost reșezate ori s-au întors sigure în pădure, pe aceeași culme, urmând să primească atribuții speciale, de menținere a siguranței drumului respectiv; pentru aceasta, vor fi și fost răsplătiți din partea orașului cu neplata cincizecimii oilor ori măcar a unei cote din ea (de aceea, probabil, voievodul Transilvaniei și colecții dării respective sunt atenționați „să nu aibă nicio treabă cu acești români” și „să nu cutezați a lua de la ei acea cincizecime a oilor sau alte plăți, ci să-i lăsați să stea în pace și liniște, ca să apere drumul de primejdii”). Trebuie observat că documentul de danie de la 1377 se referă la satul de pe culme, „din pădure” și nu la cel mutat în vale, care fusese dăruit Clujului încă din 1367. De altminteri, mutările sau roirile de sate în acel timp erau la ordinea zilei și nu presupuneau un efort prea mare; satele aveau în medie 30-35 de gospodării, iar casele erau din lemn, atunci când nu erau bordeie semiîngropate în pământ. De aceea, credem că, după revenirea (sau neplecarea) celor 20 de familii, satul (sau cătunul) de pe culme este donat și el Clujului. În esență, la 1367-1377, un sat românesc plătitor (cum era firească) de cincizecime a oilor către rege, atârnător până atunci de voievodul Transilvaniei și de comitele său de Cluj, este scos de sub aceste autorități și dăruit orașului regesc Cluj, populat

atunci de oaspeți germani. Astfel, deși dependenți indirect de rege, românii din Feleac erau acum supușii oaspeților din Cluj¹¹.

Peste circa un secol (în 1468), privilegiul este întărit de regele de obârșie românească Matia Corvin, după o altă confirmare, venită la 1415, din partea regelui-împărat Sigismund de Luxemburg. Ulterior, referirile la Feleac se înmulțesc, cu varii prilejuri. În ciuda acestei evoluții, nimic nu pare să anunțe soarta de mare centru religios și ecleziastic a așezării de români, de pe deal și din vale, ocrotite atât de bine de către domnia și mitropolia Moldovei. Aceasta cu atât mai mult cu cât Feleacul, nefăcând parte din vreunul din întinsele domenii dăruite de regele Matia Corvin principelui Ștefan cel Mare, nu a putut beneficia de o oblăduire politică, directă și specială, ortodoxă și românească. Cu toate acestea, o mare facilitate în crearea și funcționarea acestui centru ecleziastic a existat, anume plasarea satului Feleac nu pe un domeniu nobiliar, ci pe unul regal. Patronajul lui Ștefan cel Mare a putut veni în urma tratatelor existente între el și Matia Corvin, după tipicul medieval al suzeranității, într-un loc în care autoritatea regească se exercita nestingherit. În acest fel, aici a putut funcționa o nealterată viață tradițională, răsăriteană și românească, ocrotită de recunoașterea unor vechi libertăți sub forma privilegiilor consemnate periodic de regii Ungariei și de principii Transilvaniei, între secolele XIV și XVII.

Cercetările mai recente au demonstrat existența unei vieți monastice răsăritene la Feleac, cu antecedente cel puțin până în secolul al XIV-lea. Urmează apoi ridicarea bisericii de piatră și de zid, petrecută între anii 1480-1484. Edificiul, cu evidente influențe și elemente gotice târzii, emană și astăzi un spirit de echilibru și de cumpătare, specifice lumii rurale românești¹². Aici a slujit, începând cu anul 1484, cel dintâi ierarh cunoscut de Feleac, anume Daniil, care a păstorit de la 1481/1482 până în

¹¹ AL. SIMON, *op. cit.*, pp. 74-84. I.-A. POP, „Din mâinile valahilor...”, pp. 197-198.

¹² M. PORUMB, „Vechi biserici românești din secolele XIII-XVI”, în ȘT PASCU ș.a., *Monumente istorice și de artă...*, pp. 85-91.

jurul anilor 1500. Numele și titlul său trebuie puse în legătură cu un document din 1494, prin care Vladislav al II-lea Jagiello, regele Ungariei, recunoștea un „arhiepiscop” al românilor din Transilvania. Folosirea acestui titlu într-un document latin echivalează cu acceptarea rangului de mitropolit, așa cum era acesta înțeles în mediile ortodoxe. De altminteri, „arhiepiscopul” Daniil din înscrisul latinesc este „mitropolitul Daniil al Severinului și Ardealului” dintr-o consemnare de sorginte răsăriteană. Urmașul la Feleac al lui Daniil (a cărui obârșie geografică nu se cunoaște) a fost *kir* Marcu (circa 1500-ante 1516), probabil un grec din mediile atonite. Averele, ca și funcția lui Marcu erau moștenite însă de un localnic, anume de Danciu, care a păstorit, cu aproximație, între 1516-1533. Urmează apoi Anastasie (circa 1434-circa 1437), care poartă titlul de „episcop de Vad și Feleac”, și, în fine, Petru (circa 1537-ante 1550)¹³. Anastasie era moldovean și a rezidat cu siguranță la Vad, nu la Feleac. Petru a fost felecan de loc și fost hirotonit în Țara Românească. La 1498, un om de mare încredere al lui Ștefan cel Mare, vistiernicul Isac, se îngrijea de ferecătura unui Tetraevangheliar, realizat înainte de 1488, pentru „arhiepiscopul nostru Daniil” de Feleac.¹⁴ Toate indiciile arată că mitropolia Feleacului a fost creată și a funcționat în primele sale decenii sub oblăduirea Mitropoliei Moldovei de la Suceava și sub înaltul patronaj al lui Ștefan cel Mare.

Episcopia de la Vad este considerată adesea, mai mult decât Feleacul, drept simbolul tradițional transilvănean al lui Ștefan cel Mare, poate și datorită faptului că satul Vad se afla pe domeniul Ciceului, stăpânit efectiv de domnul Moldovei. Totuși, sub aspect strict documentar, episcopia de la Vad (situată la circa 80 de km de Feleac) este atestată la mai bine două decenii de la moartea marelui voievod moldovean, în 1529 (presupunând că Anastasie, pomenit atunci ca episcop, rezida la Vad). De

¹³ ȘT. PASCU, „Istoricul Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului”, în ȘT. PASCU ș.a., *Monumente istorice și de artă...*, pp. 16-17; AL. SIMON, *op. cit.*, pp. 104-106.

¹⁴ AL. SIMON, *op. cit.*, p. 98.

asemenea, ridicarea bisericii de piatră, păstrată până astăzi (cu transformări), se poate plasa, se pare, doar după 1504¹⁵. De altminteri, la Ciceu, ca și la Cetatea de Baltă (pe Târnave), primii reprezentanți ai domniei Moldovei apar abia după 1490. De aceea, după datele disponibile, Vadul se înfățișează mai mult ca o eparhie în componența unei mitropolii transilvane decât ca o creație moldavă de sine stătătoare. De asemenea, spre deosebire de Feleac, Vadul nu este numit niciodată arhiepiscopie, în documente latine sau mitropolie, în acte moldovene. Totuși, amprenta Moldovei rămâne și la Vad incontestabilă. Episcopia avea la 1553, *ab antiquo*, satele Vad și Suarăș, la care s-au adăugat, grație lui Petru Rareș, Bogata de Jos, Bogata de Sus și o moară în Câțcău. Cel dintâi vlădică cunoscut pare să fi fost Ilarion, urmat de amintitul Anastasie (până la 1546), care înzestra la 1531 biserica episcopală cu o icoană ferecată în argint aurit. Următorul ierarh este Tarasie (1546-1550), tot din Moldova. La 1550, Iliăș Vodă îl recomanda bistrițenilor pe „prea cucernicul Gheorghe, episcop de Vad (1550-1557)”¹⁶. Cu alte cuvinte, oblăduirea mitropoliei și a domniei Moldovei era o prezență vie în nordul Transilvaniei și nu numai.

Cum se ajunsese la această situație, în condițiile exarhatului tradițional al Plaiurilor și a toată Ungaria, deținut din vechime de mitropoliții Ungrovlahiei? Cu alte cuvinte, cunoscut fiind faptul că biserica transilvană se afla sub oblăduirea mitropoliților Țării Românești, în ce împrejurări și cum se impusese în aceste regiuni autoritatea mitropoliților de la Suceava? Răspunsul nu este simplu, dar el se leagă cu siguranță de raporturile celor două țări române extracarpătice cu Ungaria, de relațiile dintre aceste două țări românești și de stăpânirile multor zeci de sate de către domnii de peste munți în Transilvania. Era tot mai clar, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, că „cea de-a doua libertate românească” (așa cum numise Nicolae Iorga Moldova) dobândise un prestigiu și o putere mai mari decât voievodatul sud carpatic.

¹⁵ M. PORUMB, *op. cit.*, pp. 91-92.

¹⁶ Șt. PASCU, *Istoricul Arhiepiscopiei...*, p. 18.

Ștefan cel Mare (născut din mamă munteancă), dacă nu dorea să domnească el însuși la Târgoviște, a fost mereu preocupat să impună acolo un domn credincios, supus lui, aflat sub tutela sa, gata să îndeplinească politica sa. Această superioritate a domniei Moldovei față de cea a Țării Românești trebuia să se manifeste cumva și în raport cu patronajul spiritual exercitat asupra ortodocșilor (românilor) din Transilvania și Ungaria. Este ceea ce a făcut Ștefan cel Mare, profitând și de raporturile sale speciale cu Matia Corvinul și de cele două mari domenii primite în Transilvania. Astfel, prin ridicarea centrului arhiepiscopal (mitropolitan) de la Feleac, Moldova își impunea oblăduirea asupra ortodoxiei transilvane, bănățene și din părțile vestice în general, lipsind Țara Românească de acest atribut. Mărimrea ariei de autoritate a eparhiei Feleacului se vede din așezarea egumenului de la Peri (odinioară subordonat direct patriarhului ecumenic de la Constantinopol) sub ascultarea arhiepiscopului de Transilvania (actul din 1494) și din supunerea care i-o datorau până și brașovenii. Cu alte cuvinte, înainte de 1500, ortodoxia românească transilvană era supusă aceluiași arhiepiscop (recunoscut și de autoritatea Regatului Ungariei) de la Carpații Păduroși până la Carpații Meridionali (sau Alpii Transilvaniei). Mai concret, spațiile istorice care vin să susțină deschiderea românească a „arhiepiscopiei” Feleacului erau Mărginimea cu Săliștea Sibiului, regiunea Brașovului, Severinul, Moldova, Țara Hațegului, Banatul și Maramureșul¹⁷. Vadul, ridicat de Ștefan cel Mare ori de Petru Rareș, a fost creat ca episcopie nu împotriva mitropoliei de la Feleac, ci, dimpotrivă, spre susținerea sa și cu acordul autorităților locului. De aceea, este posibil să vedem la începutul funcționării Vadului o etapă a sa în care avea statutul de episcopie sufragană a mitropoliei Feleacului.

Totuși, în jurul anilor 1530, lucrurile aveau să se schimbe¹⁸. Omărturie directă, alături de altele, este drumul lui Petru de Feleac (ruda lui Danciu) spre hirotonire nu la Suceava, după obiceiul

¹⁷ AL. SIMON, *op. cit.*, p. 98.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 106-108.

mai nou, ci la sud de Carpați, în Țara Românească (la 1537), după cutuma mai veche. O ruptură între Moldova și Feleac se va fi produs între 1529 și 1536, odată cu marile schimbări politice din Ungaria, cu rivalitățile și luptele dintre cei doi regi, Ioan Zapolya și Ferdinand de Habsburg, cu alianțele schimbătoare făcute de Petru Rareș cu aceștia, de raporturile acestor regi cu ambii principi români, de la sud și est de Carpați. Sub moldoveanul Anastasie, Vadul – de pe domeniul lui Petru Rareș – are deja preeminență asupra Feleacului, episcopul, cu reședința la Vad, intitulându-se, la 1536, cum s-a văzut, „de Vad și de Feleac” (profitând probabil de vacanța de trei ani de după moartea lui Danciu).

Firește, istoricii au încercat să explice aceste avatururi, ca și unele recunoașteri speciale venite pe seama românilor ortodocși din Transilvania și Ungaria, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, de la recunoașterea expresă de către puterea centrală catolică a arhiepiscopului ortodox de Transilvania până la scutirile acordate preoților și enoriașilor români. Toate trebuie puse sub semnul cruciadei târzii, când toți creștinii erau chemați să lupte împreună în numele Crucii, pentru apărarea civilizației europene asaltate de Islam, în contextul atmosferei post-florentine. Decizia de unire religioasă, luată la 1439, de către cele mai înalte autorități ale lumii latine (papa și împăratul) și bizantine (patriarhul și basileul) – în ciuda a ceea se spune și crede, uneori prea grăbit –, lăsase urme de oarecare durată în Europa Centrală și Orientală. Nu trebuie uitat că semnătura mitropolitului Moldovei se afla depusă pe actul de unire de la Florența, nici că mănăstirea din Peri, aflată apoi în arhiepiscopia Feleacului, primise unirea oficial (înainte de 1442, fără să se cunoască data respingerii sale), nici că episcopul Macarie de Halici venise în Transilvania, sprijinit de autorități, să predice unirea. Toate acestea au creat, deopotrivă printre români și printre autoritățile ungaro-transilvane, o anumită atmosferă de moderație și de acceptare a celuilalt, de recunoaștere limitată a ortodoxiei printre latini și de orientare timidă pro-unionistă printre bizantini. Speranța acestora din urmă era desigur traiul mai suportabil printre stăpânii străini, într-o lume în care modelul bizantin pălea tot mai mult, iar sprijinul acestui pol de putere

bizantin era tot mai slab, în condițiile captivității islamice a Marii Biserici.

După 1550, se stinge și gloria medievală a Feleacului mitropolitan. Următorul mitropolit, Ioan de Peșteana, provenea din Țara Hațegului, adică din sudul Transilvaniei. Treptat, avea să se impună, după Feleac, reședința mitropolitană de la Alba Iulia (Bălgrad). Faptul se va fi petrecut și datorită stabilirii capitalei princiare în acest oraș de pe Mureș. Primul mitropolit care a rezidat acolo a fost, din câte se știe, Eftimie (1571-1574), sfințit la Ipek (și devenit apoi, între 1574-1576, poate din pricina bătrâneții, numai episcop de Vad). El a avut jurisdicția, consemnată pentru prima oară în chip explicit, asupra întregii Transilvanii, Bihorului și Maramureșului ("toată Țara Ardealului și părțile ungurești"), inclusiv asupra Vadului.

În legătură cu statutul mitropolitan, contestat încă de unii, al bisericii ortodoxe a Transilvaniei din acel timp, există și mărturia unui iezuit italian, din perioada Contrareforme, anume Antonio Possevino, într-o scriere a sa intitulată *Transilvania*, din 1583-1584. Aici este detaliată, între altele, organizarea bisericească a românilor transilvăneni: aceștia aveau – spune Possevino – un mitropolit cu reședința la Alba-Iulia, întărit de principe în această demnitate, după sfințirea sa ca episcop de către forurile ecleziastice; mai aveau apoi un episcop în ținutul Dejului (adică la Vad) și un altul la Șimleu; liturghia era slujită în limba slavonă („in lingua rasciana o serviana”), dar preoții români numiți „poppi” aproape nu înțelegeau ceea ce citeau¹⁹. Alte detalii sunt, de asemenea, pline de interes: românii țin foarte strict posturile și

¹⁹ ANTONIO POSSEVINO (della Compagnia di Giesù), *Transilvania (1584)*, editată de ANDREI VERESS în „Fontes rerum Transylvanicarum”, tom III, Budapest, 1913, p. 64. O altă ediție a lui Veress a apărut la Cluj, la aceeași dată. Folosind un alt manuscris, cu foarte mici diferențe, Giacomo Bascapè a publicat din nou lucrarea lui Possevino, sub titlul *Le relazioni fra Italia e Transilvania nel secolo XVI*, Roma, 1935, pp. 63-163. În românește au apărut doar fragmente din amintita lucrare a lui Possevino, cele mai consistente fiind cuprinse în volumul al II-lea din seria de *Călători străini despre Țările Române*, îngrijit de Maria Holban, București, 1970.

sărbătorile; nu acceptă presiunile nobililor de a trece la „erezia” lor (calvină) și fac plângeri în acest sens la principe; pricinile spirituale („le cause spirituali”) sunt decise de către episcopii lor; ceremoniile și liturghia sunt aproape aceleași ca la catolici, deși comit erorile semnalate și la ceilalți „schismatici”²⁰. Dincolo de anumite clișee, exprimate aici în spiritul prozelit al Contrareformei în caracterizarea ortodocșilor, Antonio Possevino (prezent în Transilvania și situat între organizatorii învățământului superior la Cluj) detaliază, pentru mediile papale și catolice, organizarea bisericii ortodoxe transilvane, cu rangul său mitropolitan și cu centrul stabilit deja la Alba Iulia.

Tradiția Albei Iulii – capitală princiară – se va consolida apoi, mai ales grație lui Mihai Viteazul, care, în urma tratatului din mai 1595, a restatornicit oficial vechea obləduire munteană asupra bisericii transilvane și a ridicat catedrală mitropolitană în cetate. Continuă însă existența episcopiei Vadului, sub a cărui obləduire se va afla satul Feleac între 1576 și 1627. Episcopi următori de Vad au fost Marcu (1557-1574), Eftimie (1574-1576), Spiridon (1576-1614, cu o întrerupere, în timpul căreia a păstorit, până în 1605, Ioan de Cerna), Teofil (1615-1620), Augustin (circa 1621), Dosoftei (circa 1622) și Eftimie (1623-1627)²¹.

Feleacul s-a prăbușit ca putere ecleziastică în momentul în care era oficializată Reforma protestantă în Transilvania și când Clujul devenea el însuși o citadelă calvină și unitariană. Din 1628, Vadul intra în titulatura mitropolitului Ghenadie al II-lea (1627-1640), mitropolitul de Alba Iulia, acela pe care principele Gabriel Bethlen (1613-1629) a visat în van să-l atragă spre calvinism, cu voia tacită a patriarhului ecumenic Chiril Lukaris²².

Oricum, ortodoxia transilvăneană revenea în mare parte, în jurul anilor 1530, în aria de autoritate a mitropolitului

²⁰ A. POSSEVINO, *Transilvania...*, ediție de A. Veress..., pp. 64-65.

²¹ ȘT. PASCU, *Istoricul Arhiepiscopiei...*, p. 18.

²² I.-A. POP, „Il Patriarca Kiril Lukaris sull'unità etno-confessionale dei romeni”, în vol. *Etnia e confessione in Transilvania (secoli XVI-XX)*, a cura di Francesco Guida, Roma, 2000, pp. 19-28.

Ungrovlahiei de la Târgoviște, după vechea tradiție. Excepția avea să fie, pentru un timp, spațiul dintre Feleac și Peri, păstorit de episcopii de Vad, sfințiți în Moldova și susținuți de aceasta. Ultima mare încercare moldavă de a readuce gloria de odinioară s-a făcut de către vlădica Spiridon de Vad, urmașul și predecesorul lui Ioan de Cerna (cel mort la 1605), care-și revendica autoritatea asupra Ardealului, Maramureșului și a celorlalte părți din Țara Ungurească. Dincolo însă de orice oblăduire superioară, de orice orientare a ierarhilor și de orice presiune din partea autorităților, cu sau fără sprijinul prețios al domnilor și mitropoliților de la sud și est de Carpați, din țările românești libere ori autonome, românii din aceste părți nordice ale Transilvaniei, din Maramureș, Crișana ori Sătmar și-au păstrat vechea lor credință bizantină.

Teritoriile oblăduite de vechile episcopii (arhiepiscopii) ale Feleacului și Vadului au fost în secolul al XVII-lea sub ascultarea mitropoliților Ghenadie al II-lea (din 1628, cum s-a văzut), Ilie Iorest (1640-1643), Simion Ștefan (1643-1656), Sava Brancovici (1656-1680) și a altora, în ale căror diplome de confirmare apar și comitatele Cluj, Turda, Dăbâca, Solnocul Interior, Solnocul Mijlociu, Bistrița, Maramureșul. În titulatura lor se menționa întotdeauna și „scaunul Vadului și Maramureșului”²³. Politica de intensă calvinizare din acest timp a pus adesea în pericol tradiția răsăriteană a bisericii românești transilvane. Românii și biserica lor, supusă unor reguli calvine, rămân nerecunoscuți de către actele cu valoare constituțională ale Transilvaniei, fiind lipsiți de dreptul de a participa la exercitarea puterii în principat. Fortificarea acestui edificiu exclusivist, în cadrul căruia românii erau locuitori de grad inferior, s-a făcut în chip oficial și explicit. Primul document cu valoare constituțională din istoria modernă a Transilvaniei, numit chiar *Approbatue constitutiones Regni Transilvaniae* („Constituțiile aprobate ale țării Transilvaniei”), adoptat în dietă, în 1653, stipulează clar în partea I, titlul al VIII-lea, la articolul I, că „neamul românilor nu a fost socotit în această țară nici între stări și nici între religii, nefiind între religiile

²³ ȘT. PASCU, *Istoricul Arhiepiscopiei...*, p. 18.

recepte”²⁴. Cu alte cuvinte, confesiunea românilor și națiunea lor nu se aflau la putere și nici nu existau oficial în viața publică, ci erau doar „răbdate” în țară – cum se spune în alte locuri ale „constituțiilor” – „pentru binele public” sau „până când va dura bunul plac al principilor și cetățenilor”.

Stăpânirea austriacă, impusă la finele secolului al XVII-lea (în 1688, de fapt și în 1699, de drept), avea să modifice această situație, dând importanță mai mare catolicismului și promițând dreptul la concivilitate românilor. Posibilitatea unirii cu biserica Romei, oferită atunci românilor, ar fi urmat să facă biserica românilor egală cu celelalte biserici (recepte) transilvane și să confere românilor libertate națională, în rând cu celelalte națiuni. Românii din vechile eparhii ale Vadului și Feleacului s-au aflat în secolul al XVIII-lea sub oblăduirea unui șir de episcopi uniți, între care mai importanți au fost Atanasie Anghel, Giurgiu Patachi, Ioan Inochentie Micu-Klein, Petru Pavel Aron. La 1759-1761, s-a reînființat, mai întâi cu sediul la Brașov, dar apoi, imediat, la Sibiu, episcopia ortodoxă a Transilvaniei. Vechile eparhii din nordul Transilvaniei nu au mai fost însă refăcute efectiv în secolele XVII-XIX²⁵. Este drept că mitropolitul Andrei Șaguna a încercat (încă din 1863) să obțină aprobarea pentru șase episcopii sufragane, cu sediile la Cernăuți, Arad, Timișoara, Caransebeș, Oradea și Cluj, dar totul a fost în van. La 1880, se discuta un nou proiect de înființare a eparhiei ortodoxe a Clujului, cu jurisdicție asupra zonelor Clujului, Turzii, Ungurașului, Dejului, Chioarului, Solnocului, Bistriței etc. La 1900, se aștepta înființarea a trei eparhii, anume de Timișoara, Oradea și Cluj. La 1902, consistoriul de la Sibiu chiar decidea crearea noii episcopii a Clujului cu 13 protopopiate (protopresbiteriate). Dar niciunul din aceste planuri nu s-au putut realiza, mai ales din cauza opoziției autorităților politice străine, până la Marea Unire. Abia în 1921,

²⁴ L. MARCU (ediție de), *Constituțiile aprobate ale Transilvaniei (1653)*, traducere, studiu introductiv și note de Al. Herlea, V. Șotropa, R. Pop, I. Nasta, I. N. Floca, Cluj-Napoca, 1997, p. 58.

²⁵ Șt. PASCU, *Istoricul Arhiepiscopiei...*, pp. 21-29.

corpurile legiuitoare din București confirmă prin vot reînființarea vechii episcopii, sub numele de Episcopia Ortodoxă Română a Vadului, Feleacului și Clujului, cu reședința la Cluj”, în frunte cu episcopul Nicolae Ivan (1921-1936). Urmașii săi în scaunul vlădescesc au fost Nicolae Colan (1936-1957), Teofil Herineanu (1957-1992, din 1973 arhiepiscop), Bartolomeu Anania (1993-2011, din 2006 și mitropolit), Andrei Andreicuț (arhiepiscop și mitropolit din 2011).

În acest interval lung, de aproape un secol, trecut de la reînființare, eparhia a cunoscut și unele transformări organizatorice: în 1973, Episcopia Vadului, Feleacului și Clujului a fost ridicată la rangul de arhiepiscopie, iar în 2005 s-a creat, cu sediul în același oraș, Mitropolia Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului, cu jurisdicție asupra următoarelor eparhii: Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului, Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, Episcopia Oradiei, Bihorului și Sălajului, Episcopia Maramureșului și Sătmarului, iar din 2007 și Episcopia Sălajului.

În lunga sa evoluție de peste nouă decenii, noua eparhie refăcută la 1921, aproape de aceeași vechime cu Marea Unire, a cunoscut deopotrivă întâmplări bune și rele, după cum este și viața. Între evenimentele de tristă amintire se înscrie funcționarea sa de patru ani într-un stat străin și ostil, între 1940 și 1944, în urma deciziei impuse României prin forță și amenințare, la Viena, la 30 august 1940, de către Germania și Italia. În aceeași serie tristă se află și anii îndelungați ai regimului comunist ateu, când, aproape constant, eparhia, ca și enoriașii săi, mai mult a supraviețuit decât a viețuit. Totuși, eparhia Clujului, indiferent de rangul avut și de aria variabilă a jurisdicției sale, s-a identificat mereu cu societatea și comunitatea, ca și Biserica însăși, în ansamblul său.

Rădăcinile Mitropoliei actuale se regăsesc documentar, cu s-a văzut, cu mai bine de cinci secole în urmă, spre finele domniilor lui Matia Corvinul și Ștefan cel Mare. În acord cu durată lungă și cu timpul etern divin, aceste secole sunt puține și pot părea unora neînsemnate, dar după dimensiunile timpului uman, limitat și măsurabil, biserica aceasta clujeană stă aproape sub specia perenității. Creată la Cluj (mai exact, în hotarul

Clujului), în mijlocul românilor din Feleac, în secolul al XV-lea, în frunte cu ierarhi menționați încă din anii '80 ai acestui secol, eparhia aceasta transilvană, cu cele aproape șapte de decenii de funcționare neîntreruptă de la finele Evului Mediu, a devenit temelia unei biserici identificate efectiv cu societatea (comunitatea). Controversele legate de rangul său și de orientarea sa de-a lungul timpului sunt, de la un punct, superflue. Trebuie recunoscută însă evidența: eparhia apare în documentele de la cumpăna secolelor al XV-lea și al XVI-lea cu denumirea de arhiepiscopie (în surse latine, din mediile occidentale și catolice) și cu cea de mitropolie (în izvoare bizantine și slavone, răsăritene și ortodoxe). Este drept că există în epocă o anumită imprecizie a termenilor, dar, măcar în mediile ecleziastice, sensul rangurilor în organizarea bisericii era cunoscut și respectat. Prin urmare, denumirea de arhiepiscopie, dată de latini, pentru o mitropolie din mediul bizantin, este absolut firească. Să nu uităm că și Mitropolia Țării Românești (sau a „Ungrovlahiei”) apărea în acel timp consemnată în mărturii occidentale drept arhiepiscopie, în acord cu echivalarea făcută în mediile catolice.

În acest fel, de la vechea mitropolie transilvană cu sediul la Feleac, din jurul anilor 1500, până la cea reînviată în 2005, se închide un cerc de o jumătate de mileniu, fertil și plin de realizări în folosul comunității. Este vorba despre o lume românească vie, întruchipată de biserică, lume care a putut rămâne viabilă mulțumită bisericii noastre de rit bizantin, păstrătoare peste veacuri a tradiției și a identității. Rememorarea acestor tradiții este nu numai un atribut al popoarelor civilizate, ci și o îndatorire de suflet față de antecesori și o mărturie a perenității printre atâtea fapte trecătoare.